

BOGANMELDELSER

Hans Jensen: DANSK JORDPOLITIK 1757—1919. Gyldendal 1936. 253 S.

Formålet med denne Bog er for det første at paavise, at den Kamp, der stod om Landboreformerne i det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarh., ikke var en Kamp for og imod Stavnsbaandet, men en Kamp om Statsmagtens Indgriben i Godsejernes Raadighedsret over Bøndergodset og i Kontraktsforholdet mellem Godsejere og Bønder.

Endvidere vil Forf. vise, at det særprægede ved dansk Jordlovgivning, og det, der har været Basis for hele den senere Udvikling her i Landet, var netop den positive Landbolovgivning, der fandt Sted i disse Aar, og som tog Sigte paa at opretholde Bondebruget som den fremherskende Driftsform og beskytte Bønderne mod de økonomisk stærkere Godsejere.

Efter Forf.s Fremstilling var der egentlig ikke nogen virkelig Modstand mod Stavnsbaandets Løsning. Naturretsfilosofiske Ideer om Menneskerettigheder, herunder personlig Frihed, var allerede ved Midten af Aarhundredet trængt dybt ind i alle oplyste Kredse i Landet. Hans Jensen citerer flere Godsejere, der omkring 1770 erklærer sig for at give Bønderne fuld personlig Frihed til at flytte, hvorhen de vil, men samtidig maatte man give Godsejerne Ret til at gøre med deres Ejendom, hvad de vilde, og til at slutte hvilke Kontrakter, de vilde, med de frie Bønder.

Embedsmændene, hvoraf Generalprokurøren Henrik Stampe i denne tidlige Periode var den mest indflydelsesrige, var vel ikke imod Stavnsbaandets Løsning, men de tillagde det ringere Betydning, og man kunde under ingen Omstændigheder gaa med til, selv efter en Stavnsbaandsløsning, at overgive Bønderne til Kontraktsfriheden. Hovedsynspunktet i disse Kredse var, at man saa at sige kunde udhule Stavnsbaandet ved en Række Bestemmelser vedrørende Hoveriet og Fæsteforholdet, der gjorde Værdien af Stavnsbaandet ganske problematisk.

Som yderligere Støtte for sit Synspunkt hævder Forf., at ikke engang Klagen fra de 103 jyske Godsejere kan tages som Vidnesbyrd om den Betydning, Godsejerne tillagde Stavnsbaandet. En nærmere Granskning af Klagens Indhold viser nemlig, at det var Indgrebene i Godsejernes Dispositionsret over deres Ejendomme og i Kontraktsforholdet med Bønderne, der var Hovedpunktet i Klagen. Som yderligere Støtte for denne Opfattelse nævner Forf., at i hvert Fald en af Underskriverne tidligere havde erklæret sig for Stavnsbaandets Ophævelse.

Hans Jensens Konklusion, der synes vel begrundet i det fremlagte Materiale, er da den, at Stavnsbaandet faldt som en moden Frugt falder fra et Træ. Tiden var løbet fra det, og der var i dets Afskaffelse i 1788 ikke noget epokegørende; der skete i denne Henseende kun, hvad der skete andre Steder rundt om i Europa.

BOGANMELDELSER

Hans Jensen: DANSK JORDPOLITIK 1757—1919. Gyldendal 1936. 253 S.

Formålet med denne Bog er for det første at paavise, at den Kamp, der stod om Landboreformerne i det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarh., ikke var en Kamp for og imod Stavnsbaandet, men en Kamp om Statsmagtens Indgriben i Godsejernes Raadighedsret over Bøndergodset og i Kontraktsforholdet mellem Godsejere og Bønder.

Endvidere vil Forf. vise, at det særprægede ved dansk Jordlovgivning, og det, der har været Basis for hele den senere Udvikling her i Landet, var netop den positive Landbolovgivning, der fandt Sted i disse Aar, og som tog Sigte paa at opretholde Bondebruget som den fremherskende Driftsform og beskytte Bønderne mod de økonomisk stærkere Godsejere.

Efter Forf.s Fremstilling var der egentlig ikke nogen virkelig Modstand mod Stavnsbaandets Løsning. Naturretsfilosofiske Ideer om Menneskerettigheder, herunder personlig Frihed, var allerede ved Midten af Aarhundredet trængt dybt ind i alle oplyste Kredse i Landet. Hans Jensen citerer flere Godsejere, der omkring 1770 erklærer sig for at give Bønderne fuld personlig Frihed til at flytte, hvorhen de vil, men samtidig maatte man give Godsejerne Ret til at gøre med deres Ejendom, hvad de vilde, og til at slutte hvilke Kontrakter, de vilde, med de frie Bønder.

Embedsmændene, hvoraf Generalprokurøren Henrik Stampe i denne tidlige Periode var den mest indflydelsesrige, var vel ikke imod Stavnsbaandets Løsning, men de tillagde det ringere Betydning, og man kunde under ingen Omstændigheder gaa med til, selv efter en Stavnsbaandsløsning, at overgive Bønderne til Kontraktsfriheden. Hovedsynspunktet i disse Kredse var, at man saa at sige kunde udhule Stavnsbaandet ved en Række Bestemmelser vedrørende Hoveriet og Fæsteforholdet, der gjorde Værdien af Stavnsbaandet ganske problematisk.

Som yderligere Støtte for sit Synspunkt hævder Forf., at ikke engang Klagen fra de 103 jydsk Godsejere kan tages som Vidnesbyrd om den Betydning, Godsejerne tillagde Stavnsbaandet. En nærmere Granskning af Klagens Indhold viser nemlig, at det var Indgrebene i Godsejernes Dispositionsret over deres Ejendomme og i Kontraktsforholdet med Bønderne, der var Hovedpunktet i Klagen. Som yderligere Støtte for denne Opfattelse nævner Forf., at i hvert Fald en af Underskriverne tidligere havde erklæret sig for Stavnsbaandets Ophævelse.

Hans Jensens Konklusion, der synes vel begrundet i det fremlagte Materiale, er da den, at Stavnsbaandet faldt som en moden Frugt falder fra et Træ. Tiden var løbet fra det, og der var i dets Afskaffelse i 1788 ikke noget epokegørende; der skete i denne Henseende kun, hvad der skete andre Steder rundt om i Europa.

Anderledes med den positive Landbolovgivning, Bondebeskyttelsen. Denne var ikke begunstiget af Tidsaanden, af Physiokratismen. Tværtimod Frihedsideerne synes konsekvent at maatte føre til Godsejernes frie Dispositionsret over deres Ejendomme og til et frit Kontraktsforhold mellem Godsejere og Bønder, og denne Konsekvens drog man faktisk ogsaa i andre Lande, hvilket Forf. paaviser i Bogens sidste Afsnit. Det epokegørende ved Landboreformerne er derfor, at de Mænd, der gennemførte Reformerne, skønt selv kraftigt paavirkede af Tidens Frihedstanker, dog gennemførte en Række Foranstaltninger, som var stærkt i Strid med disse Tanker, men som var i Harmoni med, hvad man fra den Side betragtede som den danske Enevældes Opgave og Mission, og som yderligere bundede i sund Realitetssans overfor abstrakt Teori. I hele denne Betragtning synes Forf. at have Ret, og det er hans store Fortjeneste have understreget og dokumenteret dette saa stærkt. Min Kritik mod Bogen er, at Hans Jensen ikke nærmere analyserer Arten af de Foranstaltninger, som gennemførtes; ved en saadan Analyse vilde der være blevet kastet endnu skarpere Lys over de Forskelligheder i Opfattelsen, som faktisk herskede i denne Periode.

Saavidt jeg kan se, drejer det sig om idetmindste tre Slags Foranstaltninger, nemlig:

- 1) Foranstaltninger, som tog Sigte paa at gennemføre de almindelig gældende Retsprinciper paa Forholdet mellem Bonde og Godsejer.
- 2) Foranstaltninger, der tilstræber at beskytte Bonden som den svagere Part i Kontraktsforholdet overfor Godsejerne.
- 3) Foranstaltninger, der betød Indgreb i den økonomiske Tilstand, som vilde fremkomme, hvis Kontraktsfriheden og den enkeltes økonomiske Interesse kom til at raade.

Til den første Kategori hører Bestemmelserne i Forordningen af 8. Juni 1781 om uvildige Skøns- og Synsmænd ved Bøndernes Overtagelse og Fra-træden af Fæstegaarden, om Forbud mod, at Godsejeren selv paakender sine Fordringer i Bøndernes Dødsbo.

Her er ikke Tale om en »socialpolitisk« Foranstaltning, som Hans Jensen udtrykker det, men om Gennemførelse af de allerede gældende Retsprinciper.

Det er da ogsaa karakteristisk, at Colbjørnsen netop paaberaaber sig Danske Lov 1—1—3 om, at ingen maa tage sig selv til Rette. »Er Godsejerne undtagne fra de almindelige Lovens Bud til alle Borgere i Staten«, siger Colbjørnsen, »dette store Bud, paa hvilket al borgerlig Sikkerhed grunder sig, og uden hvilket intet borgerligt Selskab kunde bestaa«.

Som Eksempel paa den anden Kategori kan nævnes en Række Foranstaltninger, f. Eks. Bestemmelserne om, at en Gaard skal overleveres Fæsteren i ordentlig Stand og forsynet med nødvendige Driftsmidler, og at en Kontrakt om, at Fæsteren mod en eller anden Erstatning selv skal skaffe sig disse Ting, skal være ugyldig, eller om, at Fæsteren ikke skal kunne fraskrive sig de Rettigheder med Hensyn til Synsforretning, som ovenfor er omtalt.

I samme Gruppe hører Reglerne om Fæsteforholdets Varighed og de Bestemmelser, som efter Stavnsbaandets Løsning blev givet om Hoveriet.

Hvad Meningen er med disse Bestemmelser fremgaar ligeledes tydeligt af Colbjørnsens Motivering, hvori det bl. a. hedder:

»Om disse (Bønderne) endog fritages fra Stavnsbaandet til Godsejerne, bliver dog deres Kaar altid ringe i Forhold til hine (Herremændene), som er deres Herskaber Det er altsaa nødvendigt, at den Lov, ved hvilken deres Rettigheder, i Hensigt til Jorddrotterne, skal bestemmes, maa gives saadan Fasthed og Styrke, at den kan bestaa ved sig selv og tillægges saadanne Haandhævelsesmidler, der kan være tilstrækkelige til at beskærme dem imod Forurettelse og afværge de Misbrug, som Erfarenhed har vist at være naturlige Følger af Godsejernes Overmagt paa den ene og Bondestandens Ukyndighed og Uformuenhed paa den anden Side. Baade ældre og nyere Love bærer Vidne om, at Danmarks Lovgivere har kendt Nødvendigheden af at komme Bondestandens Afmægtighed og Enfoldighed til Hjælp.«

Det drejer sig altsaa ikke om at fornægte Kontraktfrihedens Princip, men om at hindre, at denne Frihed bliver formel. Bonden skal beskyttes mod Kontrakter, som han indgaar af Ukyndighed, Enfoldighed eller Afhængighedsforhold. Det er samme Tanke, som finder almindeligt Udtryk i moderne Lovgivning i Aftalelovens § 31.

Det er vist højst tvivlsomt, om man kan betegne saadanne Regler som »socialpolitiske« Bestemmelser. Man kan naturligvis til en vis Grad sammenligne dem med det 19. Aarhundredes Arbejderbeskyttelse: Forbud mod Børnearbejde, Forskrifter om Fabrikers Indretning m. v., men Gradsforskellen er dog saa stor, at en Sammenligning ikke er rimelig. Der vilde kræves en langt større Forudseenhed og Klogskab hos Arbejderne, hvis man vilde forudsætte, at de selv i deres Kontrakt med Arbejdsgiverne tog Hensyn til, at Maskinerne var tilstrækkelig beskyttede, eller at Forældre, imod deres økonomiske Interesse, skulde undlade at sende Børn til Fabrikerne.

I disse to Kategorier af Foranstaltninger ligger altsaa intet, som viser, at Embedsmændene var mindre begejstrede for de nye Frihedsideer end de, der kun vilde nøjes med Stavnsbaandets (og alle andre Baands) Løsning. De nævnte Foranstaltninger tog blot Sigte paa dels at gennemføre de allerede herskende Retsprinciper, dels at gøre Kontraktfriheden reel. Forskellen mellem de to stridende Fraktioner var den, at den ene havde Øje for den praktiske Kendsgerning, at Bønder og Godsejere var saa ulige stillet, at et frit Kontraktforhold mellem dem vilde blive en Karikatur, mens den anden i en Beskyttelseslovgivning kun saa en skrigende Inkonsekvens. At dette Syn var farvet af de særlige Interesser, som denne Gruppe havde, kan ikke undre.

Den tredie Gruppe af Foranstaltninger var imidlertid stærkt forskellig fra de foregaaende. Her foreligger nemlig et skarpt Brud med den liberale eller physiokratiske Grundbetragtning. Denne gaar jo netop ud fra, at under et System af personlig Frihed parret med Ejendomsret og reel Kontraktfrihed vil Selvinteressen føre til den bedst mulige Fordeling og Udnyttelse af Ressourcerne baade for den enkelte og for Samfundet. Men nu kommer disse Foranstaltninger og sætter Grænser for Godsejernes frie Dispositionsret over deres Ejendomme.

Det drejer sig om Indskærpelsen af det gamle Forbud mod Nedlæggelse af Bøndergaarde, Forordninger om Udlægning af Jord til Huslodder og om

Skoves Udstykning, Vedligeholdelse og Fredning. Her er ikke Tale om at beskytte en svagere Part mod en stærkere, men om at hindre den økonomiske Udvikling, som »Kræfternes frie Spil« vilde fremkalde.

Hvad den første af disse Bestemmelser angaar, er det næppe nødvendigt at søge Forklaringen i særlig selvstændig eller dybsindig Tænken hos den daværende Regering. Primitive fiskale Hensyn har sikkert paa det daværende Tidspunkt (1769) været tilstrækkelig Motivering. Andre Ingredienser har dog rimeligvis øvet deres Indflydelse, saaledes Forestillingen om, at en Nedlæggelse af Bøndergaardene vilde føre til Landets Affolkning.

De andre nævnte Foranstaltninger kan ikke forklares paa denne Maade. Der var ingen skattemæssig Interesse i Husmandsforordningerne eller i Skovforordningen. Navnlig den sidste er epokegørende; den er ikke præget af humanitære Hensyn, men grunder sig paa en Erkendelse af, at Ejernes frie Dispositionsret vilde føre til en for Samfundet, navnlig i Fremtiden skadelig Udvikling, nemlig Skovenes Ruin. Det er yderligere bemærkelsesværdigt, at Forordningen i væsentlige Grad skyldes Reventlow, der jo ellers var yderst stærkt præget af Frihedsideerne.

Naar man analyserer Periodens positive Lovgivning paa denne Maade, faar man følgende Resultat: Den første Slags Foranstaltninger betød, at Statsmagten følte sig stærk nok til at gennemtvinge de alt i Lovgivningen nedlagte almindelige Retsprinciper.

Den anden Gruppe af Foranstaltninger viser Datidens juridiske Embedsmænds realistiske Syn paa Magtforholdene i Samfundet i Relation til de nye Frihedsideer, samt deres uafhængige Retsfølelse, og den tredje Gruppe af Indgreb viser, at de Mænd, der stod for Styret, trods stærk Paavirkning af de herskende Ideer ikke lod sig bjergtage af dem, men stadig havde de praktisk synlige Følger for Øje.

Naar Udviklingen andet Steds, f. Eks. i England, tog en anden Retning, idet man i højere Grad gav sig »Kræfternes frie Spil« i Vold, behøver det ikke at skyldes større Visdom hos danske Statsmænd. Det kan skyldes, at Forfatningen her i Landet lagde Regeringsmagten i Hænderne paa en Gruppe Embedsmænd, der ikke ved økonomiske Interesser var knyttet til nogen Samfundsklasse. I England derimod var den politiske Magt i Hænderne paa Samfundsgrupper, hvis Interesse det var at tage Frihedsideerne bogstavelig og føre dem konsekvent igennem.

Den Kritik, jeg her har rettet mod Dr. Hans Jensens Arbejde, rokker ikke ved den Kendsgerning, at der her foreligger et overordentlig interessant og betydningsfuldt Arbejde, hvorigennem der skabes Basis for Forstaaelsen af vigtige Sider af den sociale og politiske Udvikling i Danmark. Det er blevet hævdet, at Afhandlingen kun bringer lidet nyt, idet vi tidligere har kendt de Foranstaltninger, Bogen drøfter. Det nye og betydningsfulde i Bogen ligger imidlertid i, at Forf. koncentrerer sig fuldstændig om den Opgave at dokumentere de Motiver og Synspunkter, som kæmpede mod hinanden. Klarlæggelsen og Drøftelsen af disse Synspunkter har i sig selv Værdi, for vi stilles stadig overfor lignende Spørgsmaal i den praktiske Politik.

Jørgen Pedersen.